

HUBERT MIELNIK

ORCID: 0000-0002-6299-742X

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

hubert.mielnik@poczta.umcs.lublin.pl

Charakter tez prawnych polskich (nieniemieckich) sądów apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej*

Abstrakt: W Generalnym Gubernatorstwie w ramach sądownictwa powszechnego utworzony został pion sądownictwa polskiego (nieniemieckiego). Sądownictwo to oparte zostało na ustroju sądownictwa powszechnego II Rzeczypospolitej. Najważniejszą zmianą wprowadzoną do przedwojennego ustroju sądownictwa była likwidacja Sądu Najwyższego. Pomimo likwidacji sądu najwyższej instancji część z jego kompetencji została utrzymana w Generalnym Gubernatorstwie. Taki charakter miały tezy prawne sądów apelacyjnych, których celem było wyjaśnianie zagadnień prawnych i ujednolicanie orzecznictwa sądowego. Celem artykułu jest ustalenie charakteru tez prawnych oraz porównanie tej instytucji z zasadami prawnymi wydawanymi przez przedwojenny Sąd Najwyższy.

Słowa kluczowe: Generalne Gubernatorstwo, II wojna światowa, prawo nazistowskie, Sąd Najwyższy, tezy prawne, zasady prawne.

CHARACTER OF THE LEGAL THESES ISSUED BY THE POLISH (NON-GERMAN)
COURTS OF APPEAL IN THE GENERAL GOVERNMENT
DURING THE SECOND WORLD WAR

Abstract

In the General Government, in the area of the common judiciary the Polish (non-German) judiciary was created. This judiciary was based on the common judiciary of the Second Polish Republic.

* Publikacja została przygotowana w ramach projektu badawczego „Charakter prawny i rola tez prawnych uchwalanych przez polskie (nieniemieckie) sądy apelacyjne w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie umowy nr UMO-2017/27/N/HS5/00812.

The most important change introduced to the pre-war judicial system was the liquidation of the Supreme Court. Despite the liquidation of the highest court, some of its powers were maintained in the General Government. An example of such maintained competence were the legal theses of the courts of appeal, whose purpose was to clarify legal issues and unify court rulings. The aim of the article is to determine the nature of the legal theses and to compare this institution with legal principles issued by the pre-war Supreme Court.

Keywords: General Government, Second World War, Nazi Law, Supreme Court, legal theses, legal principles.

Wstęp

W Generalnym Gubernatorstwie (dalej: GG), quasi-państwie utworzonym z centralnych ziem polskich po klęsce Polski w wojnie obronnej 1939 roku, funkcjonowało sądownictwo powszechne złożone z dwóch pionów, rodzajów sądów¹. Jeden z tych pionów — sądownictwo niemieckie — miał służyć wszystkim kategoriom ludności niemieckiej² przebywającej na obszarze GG oraz rozstrząsać sprawy karne wymierzone w interesy niemieckie³. Podstawą prawną działalności tego sądownictwa były rozporządzenia Generalnego Gubernatorstwa, natomiast podstawą prawną wydawanych orzeczeń było prawo obowiązujące w Rzeszy Niemieckiej oraz prawo wydane przez władze GG⁴. Drugi pion — sądownictwo

¹ Więcej na temat sądownictwa w Generalnym Gubernatorstwie w A. Wrzyszczy, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008.

² Od momentu wejścia w życie rozporządzenia o wprowadzeniu legitymacji dla osób pochodzenia niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 29 października 1941 roku (Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa, dalej: Dz.RGG, nr 104, s. 622–623) w GG wyróżniano trzy kategorie osób narodowości niemieckiej: obywatele Rzeszy (*Reichsdeutsche*), osoby narodowości niemieckiej (*Volksdeutsche*), osoby pochodzenia niemieckiego (*Deutschstämmige*).

³ Osoby o innej narodowości podlegały niemieckim sądom, jeśli popełniły następujące czyny: 1) skierowane przeciw bezpieczeństwu i autorytetowi Rzeszy Niemieckiej i narodu niemieckiego, przeciwko jego interesom oraz przeciw życiu, zdrowiu, czci i majątkowi osób posiadających niemiecką przynależność państwową lub narodowości niemieckiej; 2) zagrożone karą w rozporządzeniach generalnego gubernatora lub urzędów przezeń upoważnionych; 3) popełnione w budynku, pomieszczeniu lub zakładzie służącym celom władzy niemieckiej; 4) popełnione w służbie zarządu niemieckiego lub w związku z tą służbą.

Rozszerzenie właściwości sądownictwa niemieckiego dotyczyło także współsprawców, pomocników, popleczników i paserów. Jeżeli postępowanie toczyło się wobec kilku osób, jeżeli chociaż jedna z nich podlegała sądownictwu niemieckiemu, to wszystkie podlegały sądownictwu niemieckiemu. Jeżeli przeciwko temu samemu podejrzanemu toczyło się kilka postępowań, sądownictwo niemieckie było właściwe dla wszystkich spraw, gdy przynajmniej jeden czyn należał do jego jurysdykcji. Zob. rozporządzenie o sądownictwie niemieckim w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 19 lutego 1940 roku (Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, dalej: Dz.RGGOP, cz. I, nr 13, s. 57–63), § 7 ust. 2–3.

⁴ Podstawę prawną działalności sądownictwa powszechnego w GG stanowiły: rozporządzenie o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 26 października

polskie (nieniemieckie)⁵ — miało przede wszystkim stanowić wymiar sprawiedliwości dla pozostałych grup narodowościowych w GG⁶. Podstawą prawną działalności tego pionu sądów w GG było rozporządzenie Generalnego Gubernatora o sądownictwie polskim z 19 lutego 1940 roku⁷. Wyroki wydawane były przez sądy polskie (nieniemieckie) przede wszystkim na podstawie prawa obowiązującego w II Rzeczypospolitej, o ile nie stało ono w sprzeczności z przejęciem władzy przez administrację niemiecką w GG, oraz w mniejszym zakresie na podstawie aktów prawnych wydanych przez władze GG. Strukturę organizacyjną sądownictwa polskiego (nieniemieckiego) oparto na przedwojennym ustroju sądownictwa powszechnego obowiązującego w II Rzeczypospolitej przed wybuchem II wojny światowej. Jedną z najważniejszych zmian, jaka została wprowadzona do przedwojennego ustroju sądownictwa powszechnego przez władze GG, była likwidacja Sądu Najwyższego⁸. Sądownictwo polskie (nieniemieckie)

1939 roku (Dz.RGGOP, nr 1, s. 4), rozporządzenie o sądach specjalnych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 15 listopada 1939 roku (Dz.RGGOP, nr 6, s. 34–36), rozporządzenie o sądownictwie niemieckim w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 19 lutego 1940 roku (Dz.RGGOP, cz. I, nr 13, s. 57–63), rozporządzenie o przejściu spraw prawnych w sądownictwie niemieckim i polskim z dnia 19 lutego 1940 roku (Dz.RGGOP, cz. I, nr 13, s. 68–71).

⁵ Określenie „sądownictwo polskie” pochodzi z języka prawnego Generalnego Gubernatorstwa. Po raz pierwszy pojęcie sądownictwa nieniemieckiego pojawiło się w rozporządzeniu w sprawie odbudowy wymiaru sprawiedliwości w okręgu Galizien (Galicja) z 1 sierpnia 1941 roku (Dz.RGG, nr 68, s. 445) i odnosiło się do sądów w dystrykcie Galicja — pojawiło się więc w momencie zwiększenia podmiotowości politycznej w GG ludności ukraińskiej. Oba określenia — „sądownictwo polskie” i „sądownictwo nieniemieckie” — pochodzą więc z języka prawnego GG. Po utworzeniu dystryktu Galicja zasadą miało stać się stosowanie nazwy „sądownictwo nieniemieckie” także na określenie sądów funkcjonujących w czterech pierwotnych dystryktach GG. Z przebadanego materiału archiwalnego wynika jednak, że zarówno władze niemieckie, jak i przedstawiciele polskich (nieniemieckich) sądów używali w wewnętrznych pismach, praktycznie do końca okupacji, raz określenia sądy, sądownictwo, sędziowie „polskie”, „polscy”, a raz „nieniemieckie”, „nieniemieccy”. Przy czym mniej więcej od połowy 1942 roku określenie „nieniemieckie” staje się częściej stosowaną formą. W niniejszym artykule stosowano więc podwójną nazwę „polskie (nieniemieckie)”.

⁶ Podstawowe opracowania na temat sądownictwa polskiego (nieniemieckiego): D. Majer, *„Non-Germans” under the Third Reich. The Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe, with Special Regard to Occupied Poland, 1939–1945*, Lubbock, Tx 2013; M. Sworzeń, *Sądownictwo polskie w Generalnym Gubernatorstwie*, „Prawo i Życie” 1987, nr 40; *idem*, *Sędziowie w podbitym kraju. Oficjalne sądownictwo polskie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*, „Zeszyty Historyczne” 1999, z. 128; J. Szarycz, *Sędziowie i sądy w Polsce w latach 1918–1988*, Warszawa 1988; A. Wrzyszczyk, *Nadzór niemiecki nad sądownictwem polskim w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 2, Białystok-Katowice 2010; *idem*, *O organizacji okupacyjnego sądownictwa polskiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Zeszyty Majdanka” 14, 1992.

⁷ Dz.RGGOP, cz. I, nr 13, s. 64–68.

⁸ W nauce można zaobserwować wzrost zainteresowania prawem III Rzeszy i państw przez nią okupowanych oraz rolę i zachowaniami sędziów w państwie totalitarnym. W czerwcu 2017 roku na uniwersytecie w Ratzybonie odbyła się międzynarodowa konferencja pt. *Supreme Courts*

podlegało nadzorowi administracyjnemu władz poszczególnych dystryktów GG (kierownik Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Gubernatora [Szefa Dystryktu]), w każdym z dystryktów utworzony został sąd apelacyjny, będący w GG sądem najwyższej instancji. W ten sposób powstał policentryczny system sądownictwa z czterema (od 1942 roku pięcioma) sądami apelacyjnymi.

W ustroju sądownictwa powszechnego II Rzeczypospolitej Sąd Najwyższy pełnił funkcję sądu kasacyjnego oraz sprawował ogólny nadzór judykacyjny nad orzecznictwem sądów powszechnych. Wraz z likwidacją Sądu Najwyższego sądownictwo polskie (nieniemieckie) zostało pozbawione jego kompetencji. Wykluczono możliwość wnoszenia kasacji od prawomocnych wyroków sądów polskich. Niektóre pozostałe kompetencje Sądu Najwyższego zostały przejęte przez centralny (Główny Wydział Sprawiedliwości w Rządzie GG) i dystryktowe wydziały sprawiedliwości. Kompetencja do czuwania nad jednolitością orzecznictwa sądowego początkowo nie była w GG w ogóle realizowana. Pod koniec 1940 roku Kurt Wille, kierownik Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora (po reformie administracyjnej GG — Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie GG), podjął decyzję o umożliwieniu sądom apelacyjnym sporządzania tez prawnych dotyczących istotnych zagadnień prawnych.

Celem niniejszego artykułu jest ustalenie charakteru prawnego instytucji tez prawnych sądów apelacyjnych w GG. Przede wszystkim zaś porównanie ich istoty z zasadami prawnymi uchwalanymi przez Sąd Najwyższy przed wybuchem II wojny światowej, co będzie wymagało przedstawienia głównych cech tej instytucji prawnej. Cele te mają dać odpowiedź na pytanie, czy tezy prawne uchwalane przez sądy apelacyjne w GG były tożsame z zasadami prawnymi uchwalanymi w okresie II Rzeczypospolitej przez Sąd Najwyższy.

Zasady prawne uchwalane przez Sąd Najwyższy

Sąd Najwyższy wyposażony był w liczne uprawnienia, które miały służyć czuwaniu nad jednolitością orzecznictwa i wyjaśnianiu przepisów prawnych budzących wątpliwości lub sprzeczności w orzekaniu⁹. Najważniejszym z nich było formułowanie zasad prawnych. Komisja Kodyfikacyjna, pracując nad przepisami

under Nazi occupation, na której zastanawiano się nad rolą sądów najwyższych w Europie w okresie rządów nazistowskich, podstawą refleksji były sądy najwyższe w Niemczech, Danii, Norwegii, Holandii, Francji oraz Luksemburgu. Badania nad sądownictwem w okupowanej Norwegii oraz w kontekście porównawczym prowadzi prof. Hans Petter Graver; zob. m.in. *idem, Judges Against Justice: On Judges When the Rule of Law is Under Attack*, Berlin-Heidelberg 2015; *idem, Why Adolf Hitler Spared the Judges: Judicial Opposition Against the Nazi State*, „German Law Journal” 16, 2018, nr 4.

⁹ R. Jastrzębski, *O stu latach Sądu Najwyższego (1917–2017)*, „Palestra” 2017, z. 4, s. 72–73; M. Pietrzak, *Sąd Najwyższy w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 33, 1981, z. 1, s. 97.

dotyczącymi ustroju sądownictwa, przyjęła tym w zakresie rozwiązanie austriackie — przewidujące moc wiążącą tylko dla orzeczeń wpisanych do odpowiedniej księgi orzeczeń¹⁰.

Na gruncie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 lutego 1928 roku — Prawo o ustroju sądów powszechnych z 1928 roku¹¹ Sąd Najwyższy rozstrzygał budzące wątpliwość zagadnienia prawne przedstawione mu w ramach instytucji pytań prawnych konkretnych (powstałych przy rozpoznawaniu konkretnych spraw) i abstrakcyjnych (wyjaśnianie przepisów prawnych, które budziły wątpliwość lub których stosowanie powodowało rozbieżności w orzecznictwie).

Skład sądzący Sądu Najwyższego, złożony z trzech sędziów (art. 39 u.s.p.), mógł przedstawić do rozstrzygnięcia składowi siedmiu sędziów zasadę prawną budzącą wątpliwości (art. 40 § 1 u.s.p.). Skład sądzący przedstawiał do rozstrzygnięcia zagadnienie prawne powstałe przy rozpoznawaniu konkretnej sprawy, było to więc tak zwane pytanie konkretne — *quaestio in concreto*¹². Uchwalona przez skład siedmiu sędziów zasada prawna mogła być wpisana do księgi zasad prawnych.

Postanowienie składu siedmiu sędziów, które zawierało wyjaśnienie zagadnienia prawnego, ale nie było wpisane do księgi zasad prawnych, wiązało skład sądzący Sądu Najwyższego przy wydawaniu orzeczenia w danej sprawie. W innych sprawach skład sądzący nie był związany tezą składu powiększonego¹³. Tezę uchwaloną przez skład powiększony wciągano w całości do uzasadnienia orzeczenia składu zwykłego w tej sprawie¹⁴. Zapatrywanie prawne Sądu Najwyższego wyrażone w orzeczeniu wiązało w konkretnych sprawach także sądy niższej instancji, którym przekazano konkretną sprawę do ponownego rozpoznania¹⁵.

Prawo o ustroju sądów powszechnych dokładnie wyjaśniało postępowanie w przypadku, gdy inne składy Sądu Najwyższego chciały odejść od zasady prawnej wpisanej do księgi. Odejście od już uchwalonej zasady prawnej wymagało zwrócenia się do całej izby. Zmieniona zasada musiała być wpisana do księgi zasad prawnych. Do podjęcia uchwały przez izbę wymagana była obecność co

¹⁰ D. Malec, *Sąd Najwyższy w latach 1917–1939*, [w:] *Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Historia i współczesność*, red. A. Korobowicz, Warszawa 2007, s. 172.

¹¹ Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 listopada 1932 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu prawa o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn. Dz.U. z 1932 r. Nr 102, poz. 863, dalej: u.s.p.).

¹² R.A. Stefański, *Instytucja pytań prawnych do Sądu Najwyższego w sprawach karnych*, Kraków 2001, s. 41.

¹³ *Ibidem*, s. 44; K. Sobolewski, A. Laniewski, *Kodeks postępowania karnego*, Lwów 1933, s. 224.

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 1 grudnia 1932 roku — Regulamin Sądu Najwyższego (tekst jedn. Dz.U. Nr 110, poz. 911; dalej: regulamin SN), § 49.

¹⁵ A. Bereza, *Sąd Najwyższy w latach 1945–1962. Organizacja i działalność*, Warszawa 2012, s. 84.

najmniej połowy jej członków (art. 40 § 2 u.s.p.). Odstąpienie przez skład sądzący jednej z izb od zasady prawnej uchwalonej przez inną izbę wymagało podjęcia uchwały przez zgromadzenie ogólne Sądu Najwyższego. Taka zasada prawna była wpisywana do ksiąg zasad prawnych obu izb (art. 40 § 3 u.s.p.). Inne rozstrzygnięcie od zasady prawnej uchwalonej przez izbę lub zgromadzenie ogólne wymagało ponownego rozstrzygnięcia kwestii prawnej przez izbę lub zgromadzenie ogólne (art. 40 § 4 u.s.p.).

Innych charakter prawny miały zasady uchwalane na podstawie abstrakcyjnych pytań prawnych. Z wnioskiem o wyjaśnienie przepisów prawnych do Sądu Najwyższego mogli wystąpić: Minister Sprawiedliwości, pierwszy prezes Sądu Najwyższego lub prezes danej izby¹⁶. Sąd Najwyższy rozpatrywał takie wnioski w składzie całej izby, przy czym izba mogła przedstawić zagadnienie prawne do rozstrzygnięcia zgromadzeniu ogólnemu (art. 41 § 1 u.s.p.). Wyjaśnienie tego typu kwestii następowało w drodze uchwały, która była wpisywana do ksiąg zasad prawnych (art. 41 § 2 u.s.p.).

Za opracowanie materiałów prawnych w Sądzie Najwyższym odpowiadało Biuro Orzecznictwa, w którym pracowały osoby posiadające kwalifikacje sędziowskie (art. 43 u.s.p.)¹⁷. Sąd Najwyższy wydawał zbiory orzecznictwa, zawierające rozstrzygnięcia zasadniczych zagadnień prawnych (art. 42 u.s.p.). Przy czym mogły to być także orzeczenia podjęte przez trzyosobowe składy orzekające. Zgodnie z § 61 regulaminu SN każdy skład orzekający po rozstrzygnięciu zasadniczego zagadnienia prawnego ustalał wykładnię prawną w postaci sformułowanej tezy, która wchodziła w osnowę uzasadnienia orzeczenia. O tezie informowani byli przez Biuro Orzecznictwa wszyscy sędziowie izby i prokuratura; jeżeli wykładnia dotyczyła także innej izby, o tezie informowano również prezesa tej izby i sędziów (§ 62 regulaminu SN). Biuro Orzecznictwa Sądu Najwyższego miało za zadanie opracowywać i gromadzić tego typu tezy, były one potem publikowane w zbiorach orzecznictwa.

W Biurze Orzecznictwa Sądu Najwyższego pracowało osiemnastu sędziów apelacyjnych, okręgowych i grodzkich, czterech asesorów i sześciu urzędników kancelaryjnych. W ostatnich latach przed wybuchem wojny w 1939 roku personel, ze względów oszczędnościowych, został zredukowany do dziewiętnastu osób. Z Biurem Orzecznictwa Sądu Najwyższego współpracowali także sędziowie Sądu Najwyższego, którzy kontrolowali i kierowali pracami biura, zarówno w redagowaniu tez prawnych, jak i w kwalifikowaniu orzeczeń do publikacji w urzędowym zbiorze. W grudniu 1940 roku w kartotece Biura Orzecznictwa Sądu Najwyższego, która znajdowała się pod opieką kierownika warszawskiego sądu apelacyjnego, było 25 tysięcy tez Sądu Najwyższego z okresu dwudziestu lat jego pracy. W kartotece tej znajdowało się wiele tez, które nie zostały nigdy

¹⁶ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 31.

¹⁷ A. Czerwiński, *Ustrój Sądów Powszechnych wedle rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Dz. Ust. Nr. 12, poz. 93, Lwów 1928*, s. 20.

opublikowane oraz ponad 200 tez z orzeczeń, które nie zostały opublikowane z powodu wybuchu wojny. Sędzia Kazimierz Rudnicki, kierownik Sądu Apelacyjnego w Warszawie, określił ten zbiór jako „prawdziwy skarbiec myśli prawniczej polskiej”¹⁸.

Sąd Najwyższy na gruncie Prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 roku realizował funkcję ujednolicania orzecznictwa poprzez instytucję zasad prawnych oraz publikowanie zbiorów orzecznictwa. Uchwały podjęte przez całą izbę SN oraz zgromadzenie ogólne SN były wpisywane do księgi zasad prawnych z urzędu, natomiast uchwała powiększonego składu siedmioosobowego mogła, ale nie musiała, być wpisana do księgi zasad prawnych. Takie zasady prawne względnie wiązały składy sądzące SN, to znaczy możliwe było odstępianie od zasady przez jej zakwestionowanie do składu hierarchicznie wyższego¹⁹. Drugim sposobem, mniej bezpośrednim, ale równie ważnym dla całego sądownictwa były publikowane przez Biuro Orzecznictwa SN zbiory orzecznictwa SN, w którym znajdowały się także orzeczenia zwykłych składów orzekających zawierające rozstrzygnięcie zasadniczych zagadnień prawnych. Uchwalone zasady prawne miały duże znaczenie w orzecznictwie sądowym II Rzeczypospolitej. Wskazywały bowiem sądom niższej instancji kierunki prawidłowej interpretacji przepisów obowiązującego prawa, co miało znaczenie zwłaszcza w pierwszych latach po uzyskaniu przez Polskę niepodległości, gdy obowiązywały prawa zaborców. Zasady zapobiegały rozbieżnościom w orzecznictwie i wzmacniały pewność prawa²⁰.

Tezy prawne sądów apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie

Jak już zostało wspomniane, likwidacja Sądu Najwyższego spowodowała, że w pionie sądownictwa polskiego (nieniemieckiego) w GG nie było procedury umożliwiającej wyjaśnianie sądom wątpliwości prawnych, naturalnie pojawiających się w praktyce stosowania prawa. Utrudnieniem dla sądów był także funkcjonujący w GG system prawa, w którym obok przedwojennego prawa II Rzeczypospolitej obowiązywały akty prawne wprowadzone przez władze niemieckie. Powodowało to liczne trudności interpretacyjne, wymagające dostosowania praktyki stosowania polskich przepisów do niektórych rozwiązań wprowadzonych w GG. Niezbędne było więc wprowadzenie do pionu sądownictwa polskiego

¹⁸ Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej: APR), Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 9–11, pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie w sprawie biura orzecznictwa.

¹⁹ I. Kondratowicz, „Zasady prawne” w orzecznictwie Sądu Najwyższego, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1937, nr 2, s. 20.

²⁰ A. Lityński, *Historia Sądu Najwyższego*, <http://www.sn.pl/osadzienajwyzszym/sitepages/historia.aspx> (dostęp: 4.01.2020); B. Szmulik, *Sąd Najwyższy w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2008, nr 5, s. 46.

(nieniemieckiego) możliwości wyjaśniania zagadnień prawnych i w ten sposób ujednolicanie orzecznictwa sądów.

Decyzję o przekazaniu kompetencji do wyjaśniania zagadnień prawnych sądom apelacyjnym podjął Kurt Wille, kierownik Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora, który 23 listopada 1940 roku pisemnie polecił kierownikom dystryktowych wydziałów sprawiedliwości przygotowanie i organizację biur orzecznictwa przy poszczególnych sądach apelacyjnych²¹. Zgodnie z tym poleceniem biura orzecznictwa oprócz sporządzania tez prawnych z orzeczeń miały także badać rozstrzygnięcia sądów pod względem ich zasadniczego znaczenia dla ogólnej praktyki sądowej²². Przekazanie zadania kierownikom wydziałów sprawiedliwości w poszczególnych dystryktach oznaczało, że nie wprowadzono żadnej regulacji na poziomie centralnym GG. Ostatecznie kierownicy dystryktowych wydziałów sprawiedliwości upoważnili kierowników polskich (nieniemieckich) sądów apelacyjnych do wydania właściwych zarządzeń²³. Projekty zarządzeń przygotowane przez kierowników sądów apelacyjnych miały być przekazywane, w celu akceptacji, do dystryktowych wydziałów sprawiedliwości. Na pewno kierownicy sądów apelacyjnych konsultowali się między sobą w tej sprawie. Projekt zarządzenia przygotowany przez warszawski sąd apelacyjny został przesłany do pozostałych sądów apelacyjnych²⁴. Sędzia Karol Gniewosz, kierownik Sądu Apelacyjnego w Krakowie, w sprawie prowadzenia zbioru orzeczeń konsultował się także z przewodniczącymi wydziału karnego i cywilnego, którzy w odpowiedzi pisemnie przedstawili mu zbiorczą opinię sędziów obu wydziałów w przedmiotowej kwestii²⁵.

Początkowym pomysłem władz niemieckich było utworzenie przy poszczególnych sądach apelacyjnych oddzielnych biur orzecznictwa, które miały gromadzić, opracowywać i publikować orzecznictwo sądów apelacyjnych²⁶. Wyodrębnione strukturalnie biuro orzecznictwa powstało jedynie w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie. Na pewno prace nad powołaniem biura orzecznictwa trwały także

²¹ APR, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 1, zarządzenie kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu z 25 lipca 1941 roku w sprawie tez prawnych.

²² APR, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 10, pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie w sprawie biura orzecznictwa.

²³ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950, sygn. 31, brak paginacji, pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie do kierownika Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 20 grudnia 1940 roku w sprawie biura orzecznictwa.

²⁴ *Ibidem*; APR, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 6, tekst wniosku kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 20 grudnia 1940 roku w sprawie biura orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

²⁵ ANK, Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950, sygn. 31, brak paginacji, pismo przewodniczącego I Wydziału Karnego Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 9 stycznia 1941 roku w sprawie prowadzenia zbioru orzeczeń; pismo przewodniczącego II Wydziału Cywilnego Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 7 stycznia 1941 roku w sprawie prowadzenia zbioru orzeczeń.

²⁶ ANK, Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950, sygn. 31, brak paginacji, pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie do kierownika Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 20 grudnia 1940 roku w sprawie biura orzecznictwa.

w Sądzie Apelacyjnym w Radomiu²⁷. Finalnie w pozostałych sądach apelacyjnych wprowadzone zostały jedynie kompetencje realizowane przez biuro orzecznictwa, a nie wyodrębnione struktury w ramach wewnętrznej organizacji sądu. Prawdopodobną przyczyną takiego rozwiązania jest z jednej strony brak odpowiednich środków finansowych, z drugiej natomiast braki kadrowe wśród wykwalifikowanej kadry sędziowskiej.

Sędzia Kazimierz Rudnicki, kierownik Sądu Apelacyjnego w Warszawie, we wniosku z 20 grudnia 1940 roku do dystryktowego wydziału sprawiedliwości postulował stworzenie jednego biura orzecznictwa dla wszystkich sądów apelacyjnych w GG. Zdaniem sędziego Rudnickiego wypowiedzi (publikowane tezy) takiego biura, pomimo że nie miałyby znaczenia podobnego do orzeczeń Sądu Najwyższego, to wpływałyby na wytworzenie jednolitego orzecznictwa w całym pionie sądownictwa polskiego. W przypadku istnienia czterech oddzielnych biur orzecznictwa zawsze istniałyby różnice w poglądach prawnych i utworzenie jednolitego orzecznictwa byłoby niemożliwe²⁸.

Ostatecznie władze niemieckie nie wyraziły zgody na utworzenie jednego biura orzecznictwa dla całego pionu sądownictwa polskiego (nieniemieckiego). Najprawdopodobniej za tą decyzją stała niechęć wobec wzmocnienia roli sądów polskich (nieniemieckich), działających w zdecentralizowanym systemie, podporządkowanych zgodnie z prawem GG władzom dystryktowym. W połowie 1941 roku uregulowana została kwestia informowania sądów apelacyjnych w pozostałych dystryktach o orzeczonych tezach prawnych. Kierownicy sądów apelacyjnych mieli przekazywać tezy prawne do właściwych kierowników dystryktowych wydziałów sprawiedliwości, którzy za pośrednictwem swoich odpowiedników w pozostałych dystryktach przekazywali odpisy tez prawnych podległym im sądom apelacyjnym²⁹.

Mimo niewyrażenia zgody na utworzenie centralnego biura orzecznictwa w GG sędzia K. Rudnicki oceniał, że przy należytej organizacji biur orzecznictwa, w ramach zakreślonych przez Wydział Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora, ich działalność mogła przynieść pozytywne rezultaty. Za najważniejsze ich zadanie uznał zachowanie myśli prawniczej zawartej w orzeczeniach sądów wyrokujących w drugiej, w GG ostatecznej, instancji. Działalność biur orzecznictwa miała ułatwiać sędziom pracę przy rozstrzyganiu zawiłych kwestii prawnych, poprzez informowanie ich o dotychczasowych poglądach

²⁷ APR, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 1, projekt zarządzenia w sprawie utworzenia biura orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Radomiu.

²⁸ APR, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 8, wniosek kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 grudnia 1940 roku w sprawie utworzenia biura orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

²⁹ ANK, Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950, sygn. 31, brak paginacji, pismo kierownika Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Szefa Dystryktu Krakowskiego z 18 czerwca 1941 roku w sprawie przesyłania tez prawnych do innych dystryktów.

na dane zagadnienie prawne. Zdaniem sędziego K. Rudnickiego możliwe było także przyczynienie się do ujednoczenia orzecznictwa sądowego³⁰.

Pierwsze zarządzenie w sprawie tez prawnych w dniu 21 stycznia 1941 roku wydał kierownik Sądu Apelacyjnego w Krakowie³¹. Na podstawie tego zarządzenia w wydziałach karnym i cywilnym utworzone zostały zbiory orzeczeń. Do zbiorów tych wpisywano tezy prawne, stanowiące wyciąg z uzasadnienia wyroku lub postanowienia sądów apelacyjnych w tych sprawach, w których sąd rozstrzygnął o wątpliwych lub zawiłych zagadnieniach prawnych. Tezy prawne Sądu Apelacyjnego w Krakowie miały zawierać zwięzłe ujęte rozstrzygnięcie kwestii prawnej z powołaniem właściwego przepisu prawnego wraz ze wskazaniem sygnatury sprawy. Za redakcję tezy prawnej odpowiadał sędzia sprawozdawca w porozumieniu ze składem orzekającym w danej sprawie, po wcześniejszym ustaleniu przez skład orzekający, że orzeczenie sądu powinno być umieszczone w zbiorze orzeczeń. Zbiory orzeczeń były prowadzone w Sądzie Apelacyjnym w Krakowie przez przewodniczących wydziałów, ewentualnie przez sędziego wyznaczonego przez przewodniczącego. Zbiór miał formę kartoteki i prowadzony był oddzielnie dla każdej ustawy. Co dwa miesiące przewodniczący wydziału w krakowskim sądzie apelacyjnym miał przedstawić kierownikowi sądu wszystkie tezy wciągnięte do zbioru orzeczeń w celu dalszego przekazania ich do wszystkich sądów w apelacji krakowskiej. O poinformowaniu innych sądów decydował kierownik Sądu Apelacyjnego w Krakowie, biorąc pod uwagę potrzebę ustalenia jednolitego orzecznictwa sądów niższych instancji w sprawach wątpliwych lub wywołujących rozbieżność oraz w celu ustalenia wykładni przepisów prawnych wydanych przez władze Generalnego Gubernatorstwa. O tezach prawnych wydanych w odniesieniu do ustawodawstwa niemieckiego w GG miał być informowany także dystryktowy wydział sprawiedliwości. Do zbioru orzeczeń miały być wciągnięte również tezy z orzeczeń wydanych przez Sąd Apelacyjny w Krakowie od czasu uruchomienia tego sądu przez władze niemieckie³².

Kierownik Sądu Apelacyjnego w Krakowie, przesyłając zarządzenie do kierowników sądów okręgowych i przewodniczących wydziałów zamiejscowych w apelacji krakowskiej, poinformował ich, że także sądy okręgowe i wydziały zamiejscowe sądów okręgowych mają przysyłać do Sądu Apelacyjnego w Krakowie odpisy orzeczeń, w których sąd rozstrzygnął o zasadniczych kwestiach prawnych. Do Sądu Apelacyjnego w Krakowie przesłane mogły być orzeczenia wydane przez sąd zarówno w pierwszej, jak i w drugiej instancji, przy czym orzeczenia wydane w pierwszej instancji wyłącznie, jeżeli miały prawomocny charakter. Orzeczenie sądu okręgowego miało być przesłane wraz z całym uzasadnieniem.

³⁰ APR, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 10, pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie w sprawie biura orzecznictwa.

³¹ ANK, Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950, sygn. 31, brak paginacji, zarządzenie kierownika Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 21 stycznia 1941 roku w sprawie zbioru orzeczeń.

³² *Ibidem*.

Decyzję o wciągnięciu orzeczenia do zbioru orzeczeń podejmował Sąd Apelacyjny w Krakowie, który także formułował treść tezy prawnej³³.

Kolejnym dystryktem, w którym uregulowana została kwestia wydawania tez prawnych, był dystrykt warszawski. Prace nad zarządzeniem dotyczącym biura orzecznictwa rozpoczęły się jako pierwsze w warszawskim sądzie apelacyjnym. Wniosek z planem działania biura orzecznictwa kierownik K. Rudnicki przekazał władzom niemieckim 20 grudnia 1940 roku, jednocześnie informując o jego treści kierowników pozostałych sądów apelacyjnych w GG. Biuro orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie miało rozpocząć swoją działalność 1 kwietnia 1941 roku. Informacja na ten temat do podległych warszawskiemu sądowi apelacyjnemu sądów okręgowych została wysłana w dniu 2 marca 1941 roku³⁴. W Biurze Orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie miało pracować dwóch sędziów, jeden odpowiedzialny za sprawy karne i drugi za sprawy cywilne. Personel pomocniczy stanowiło dwóch sędziów z sądów niższej instancji, urzędniczka umiejąca pisać na maszynie i woźny³⁵.

Zadaniem Biura Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie miało być „zbieranie materiału prawnego do orzecznictwa”³⁶. Aby zrealizować to zadanie, do warszawskiego biura miały być przekazywane wszystkie uzasadnione orzeczenia sądu apelacyjnego, wydziałów odwoławczych sądów okręgowych oraz prawomocne orzeczenie pierwszej instancji, jeżeli były uznane przez sąd za posiadające znaczenie prawne. Biuro orzecznictwa w apelacji warszawskiej miało analizować przekazane orzeczenia i prowadzić kartotekę, do której wpisywano tezy sporządzone przez biuro orzecznictwa z przesłanych mu orzeczeń, zawierające rozstrzygnięcie zasadniczych kwestii prawnych oraz tezy pochodzące od innych sądów apelacyjnych. Warszawskie biuro orzecznictwa powiełało sporządzone tezy i przesyłało je sądom w apelacji warszawskiej oraz pozostałym sądom apelacyjnym w GG. Na żądanie sądów, poszczególnych sędziów oraz urzędów udzielono także informacji z obszaru orzecznictwa sądowego. Na pytanie kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie udzielano odpowiedzi w zakresie wyjaśnień dotyczących przepisów prawnych budzących wątpliwości lub których stosowanie wywołało rozbieżności w orzecznictwie sądów apelacji warszawskiej. Biuro orzecznictwa informowało także prezesów sądów podległych Sądowi

³³ ANK, Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950, sygn. 31, brak paginacji, pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 31 stycznia 1941 roku do kierowników sądów okręgowych i przewodniczących wydziałów zamiejscowych w sprawie przesyłania orzeczeń do Sądu Apelacyjnego w Krakowie.

³⁴ Archiwum Państwowe w Warszawie, Sąd Okręgowy w Warszawie 1917–1944, sygn. 9, brak paginacji, pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 2 marca 1941 roku w sprawie utworzenia Biura Orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

³⁵ APR, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 4, k. 7, wniosek kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 grudnia 1940 roku w sprawie utworzenia biura orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

³⁶ *Ibidem*, k. 6, 12.

Apelacyjnemu w Warszawie o spostrzeżonych rozbieżnościach w rozstrzyganiu kwestii prawnych, wprowadzano także adnotacje do rozsyłanych tez prawnych, jeżeli zawierały kwestie budzące rozbieżność. Co kwartał Biuro Orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie wydawało zbiór orzeczeń sądowych uznanych za mające znaczenie dla ujednoczenia orzecznictwa oraz wyjaśnień kwestii prawnych udzielonych na zapytanie kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie. Biuro orzecznictwa miało wykorzystywać także znajdującą się w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie kartotekę przedwojennych orzeczeń Sądu Najwyższego, udzielając sędziom odpowiedzi na pytania w odniesieniu do judykatury Sądu Najwyższego³⁷.

Kierownik Sądu Apelacyjnego w Lublinie, sędzia Józef Ingersleben, właściwe zarządzenie wydał 14 marca 1941 roku. Polecenie do uregulowania kwestii ujednoczenia orzecznictwa w pionie sądownictwa polskiego w dystrykcie lubelskim wydał 10 grudnia 1940 roku kierownik Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Szefa Dystryktu Lubelskiego³⁸. Zgodnie z tym zarządzeniem w Sądzie Apelacyjnym w Lublinie księgę tez prawnych prowadziła kancelaria prezydialna. Do księgi tez prawnych wpisywano, pod nadzorem kierownika sądu apelacyjnego, tezy wraz z uzasadnieniem. Lubelska księga tez prawnych była podzielona na trzy działy: cywilny, karny i ogólnoprawny (poświęcony zagadnieniom wspólnym obu rodzajom spraw). Oddzielnie prowadzony był także skorowidz wpisanych tez³⁹.

W Sądzie Apelacyjnym w Lublinie teza prawna była uchwalana, jeżeli przy przygotowywaniu się do posiedzenia, w czasie jego trwania lub w związku ze sprawą komplet sędziów stwierdził, że w sprawie pojawiło się zagadnienie prawne mające znaczenie dla ogólnej praktyki sądowej. Teza prawna mogła być uchwalona wraz z jej uzasadnieniem, po wcześniejszym jej omówieniu, w normalnym trzyosobowym komplecie sędziów, przy udziale wszystkich sędziów wydziału, ewentualnie również przy udziale kierownika sądu apelacyjnego. Sąd Apelacyjny w Lublinie mógł ustalić tezę, także jeżeli w związku z rozpatrywaną sprawą sąd niższej instancji zastosował wadliwie przepis. Uprawnienie to przysługiwało nawet w przypadku, gdy w konkretnej sprawie wadliwe zastosowanie przepisu nie było przedmiotem rozpoznania przez sąd apelacyjny.

Do kierownika Sądu Apelacyjnego w Lublinie wszystkie sądy w apelacji lubelskiej, komornicy, notariusze i wydziały hipoteczne mogły skierować pytanie w kwestii prawnej. Kierownik mógł te pytania przekazać do zaopiniowania i ewentualnego uchwalenia tezy sądowi apelacyjnemu. Wydziały odwoławcze sądów okręgowych w apelacji lubelskiej w sprawach, w których ujawniły się

³⁷ *Ibidem*, k. 6–8.

³⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie, Sąd Okręgowy w Lublinie 1939–1944, sygn. 1/63, k. 74–75, zarządzenie kierownika Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 14 marca 1941 roku w sprawie uchwalania tez prawnych.

³⁹ *Ibidem*, k. 74.

kwestie mogące mieć znaczenie dla praktyki sądowej, jeżeli wcześniej nie zwróciły się do lubelskiego sądu apelacyjnego o wyrażenie opinii, miały przesyłać swe orzeczenie wraz z uzasadnieniem kierownikowi Sądu Apelacyjnego w Lublinie, który mógł przekazać je pod rozagę sądu apelacyjnego i ewentualne uchwalenie tezy. Tezy prawne i uzasadnienia sporządzane były przez sędziego referenta sprawy lub przez wyznaczonego sędziego na wzór zbiorów orzeczeń wydawanych przez Sąd Najwyższy. Kierownik Sądu Apelacyjnego w Lublinie o uchwaleniu tezy informował kierownika dystryktowego wydziału sprawiedliwości, przysyłając mu odpis tezy. Odpisy tez były przysyłane także do kierowników sądów okręgowych w apelacji lubelskiej, którzy mieli obowiązek poinformować o jej treści wszystkie podległe sobie sądy. O tezach z zakresu prawa karnego miał być informowany również Prokurator Sądu Apelacyjnego w Lublinie, którego obowiązkiem było poinformowanie o jej treści wszystkich podległych mu prokuratorów⁴⁰.

W zarządzeniu kierownika Sądu Apelacyjnego w Lublinie wprost określono, że znaczenie uchwalonych tez prawnych było wyłącznie opiniodawcze i informacyjne, były one jedynie fachowymi opiniami sądu najwyższej instancji. Tezy prawne nie wiązały sądów niższych instancji, z wyjątkiem sytuacji, gdy teza prawna została wydana na tle konkretnej sprawy⁴¹.

Z czterech pierwotnych dystryktów GG sprawa ujednoczenia orzecznictwa w pionie sądownictwa polskiego (nieniemieckiego) została uregulowana jako ostatnia w dystrykcie radomskim. Sędzia Witold Prądczyński, kierownik Sądu Apelacyjnego w Radomiu, wydał stosowne zarządzenie dopiero 25 lipca 1941 roku, a więc ponad pół roku od wydania pierwszego zarządzenia dotyczącego omawianych kwestii przez kierownika Sądu Apelacyjnego w Krakowie⁴².

W Sądzie Apelacyjnym w Radomiu księga tez prawnych wraz ze skorowidzem rzeczowym była prowadzona przez biuro prezydialne kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu. Księga była podzielona na trzy rozdziały: sprawy cywilne, sprawy karne oraz ogólne zagadnienia prawne. Radomski sąd apelacyjny sporządzał tezy prawne w dwóch przypadkach.

Po pierwsze tezy prawne były sporządzane na podstawie wydanych wyroków i innych orzeczeń, jeżeli rozstrzygnięto w nich zasadniczą kwestię prawną, mającą ogólne znaczenie dla praktyki sądowej. Przewodniczący wydziału miał badać wszystkie orzeczenia zapadłe w jego wydziale w celu ustalenia, czy nie zawierały one rozstrzygnięć zasadniczych zagadnień prawnych. Jeżeli stwierdził istnienie takiego orzeczenia, przedkładał je składowi trzech sędziów, któremu sam przewodniczył. Skład sędziowski wydziału, uprawniony do sporządzenia

⁴⁰ *Ibidem*, k. 74–75.

⁴¹ *Ibidem*, k. 75.

⁴² APR, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945, sygn. 5, k. 3, zarządzenia kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu z 25 lipca 1941 roku w sprawie tez prawnych Sądu Apelacyjnego w Radomiu.

tezy prawnej, był wyznaczany z góry na rok kalendarzowy przez kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu. Oprócz przewodniczącego wydziału w jego skład wchodził zastępca przewodniczącego oraz wyznaczeni sędziowie. Przewodniczący wydziału miał możliwość rozszerzenia składu o wszystkich sędziów wydziału. W takiej sytuacji wyznaczany był przez przewodniczącego sędzia-sprawozdawca. O sporządzeniu tezy i jej uzasadnieniu decydowała większość głosów, w razie równości głosów decyzja należała do przewodniczącego wydziału⁴³.

Drugi przypadek dotyczył sporządzania tez na zasadzie rozstrzygnięć innych, szczególnie doniosłych zagadnień prawnych. Sporządzenie tezy prawnej w takim wypadku odbywało się na wniosek kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu, którego podstawą było orzeczenie sądu okręgowego zawierające zagadnienie prawne o ogólnym znaczeniu dla praktyki sądowej, przedstawione kierownikowi sądu apelacyjnego. Kierownik Sądu Apelacyjnego w Radomiu mógł wyznaczyć przewodniczącego składu ustalającego tezę, jego zastępcę oraz dowolną liczbę sędziów wchodzącą do składu sędziowskiego. W innych przypadkach zarządzenie odsyłało do procedury określonej powyżej⁴⁴.

W pozostałym zakresie, oprócz instytucji pytań prawnych, zarządzenie kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu było tożsame z zarządzeniem obowiązującym w apelacji lubelskiej. Tezy i uzasadnienia były sporządzane w formie i według wzoru orzeczeń Sądu Najwyższego przez sędziego sprawozdawcę. Odpisy tez prawnych wciągniętych do księgi tez prawnych miały być przekazywane kierownikowi sądu apelacyjnego, który przedkładał je kierownikowi dystryktowego wydziału sprawiedliwości. Kierownik Sądu Apelacyjnego w Radomiu mógł według własnego uznania przesłać odpis tezy zainteresowanym sądom, urzędowi hipotecznym, notariuszom i komornikom. O tezach prawnych miały być obowiązkowo poinformowane sądy okręgowe w apelacji radomskiej, których obowiązkiem było dalsze poinformowanie sądów grodzkich. Również Prokurator przy Sądzie Apelacyjnym w Radomiu miał być poinformowany o tezach prawnych z zakresu prawa karnego⁴⁵.

Wprost wyjaśniono w zarządzeniu, że sporządzone tezy prawne stanowiły jedynie opinię prawną sądu ostatniej instancji i miały charakter czysto informacyjny, z wyjątkiem tych tez prawnych, które zapadły w sądzie apelacyjnym w toku rozpatrywania sprawy w drugiej instancji i wiązały sądy niższej instancji w danej sprawie⁴⁶.

Niestety, pomimo przeprowadzonej kwerendy, nie udało się odnaleźć stosownej podstawy prawnej regulującej sporządzanie tez prawnych przez Sąd Apelacyjny we Lwowie. Nie udało się także odnaleźć żadnej tezy prawnej sporządzonej przez wspomniany sąd i przesłany do któregoś z pozostałych sądów w GG.

⁴³ *Ibidem*, k. 3.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 4.

Po utworzeniu dystryktu Galicja w 1941 roku władze niemieckie rozciągnęły na tym obszarze system sądownictwa obowiązujący w czterech pierwotnych dystryktach⁴⁷. Oprócz publikowanych przepisów prawnych w obszarze sądownictwa nieniemieckiego w dystrykcie Galicja przyjęto także inne rozwiązania, które zostały uregulowane przez władze niemieckie w czterech pierwotnych dystryktach w drodze tak zwanego prawa powielaczowego, a więc różnego rodzaju zarządzeń, okólników i innych. Dla przykładu również w dystrykcie Galicja szkolono aplikantów sądowych oraz wprowadzono możliwość przeprowadzenia egzaminów sędziowskich⁴⁸. Na pewno tezy prawne sądów apelacyjnych z pierwotnych czterech dystryktów GG były przesyłane Sądowi Apelacyjnemu we Lwowie⁴⁹. Kwestie te oraz fakt przyjęcia takich rozwiązań we wszystkich czterech dystryktach i zainicjowanie ich wprowadzenia przez władze centralne w GG sugerują, że także w dystrykcie Galicja sporządzano tezy prawne z orzeczeń Sądu Apelacyjnego we Lwowie. Określenie ich charakteru prawnego będzie wymagało jednak dalszych badań archiwalnych.

Z przywołanych rozwiązań zastosowanych w poszczególnych sądach apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie wynika, że instytucja tez prawnych nie miała w sądownictwie polskim (nieniemieckim) jednolitego charakteru. W każdym z sądów apelacyjnych funkcjonowała odmienna procedura wydawania tez prawnych.

W krakowskim sądzie apelacyjnym tezy prawne były sporządzane wyłącznie na podstawie prawomocnych orzeczeń wydanych przez sądy apelacyjne i wyjątkowo przez sądy okręgowe. W tym rozwiązaniu wyłączono możliwość zadawania pytań prawnych, zarówno konkretnych, jak i abstrakcyjnych. Tezy prawne były sporządzane przez ten sam skład orzekający, który rozpatrywał sprawę. Za prowadzenie kartoteki odpowiedzialni byli przewodniczący wydziałów.

Odmienne wyglądały rozwiązania przyjęte w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie, przede wszystkim utworzone zostało biuro orzecznictwa, w którym pracowali sędziowie zajmujący się opracowywaniem orzecznictwa. Podobnie jak

⁴⁷ Sądownictwo w dystrykcie Galicja regulowane było przez: rozporządzenie w sprawie odbudowy wymiaru sprawiedliwości w okręgu Galizien (Galicja) z dnia 1 sierpnia 1941 roku (Dz.RGG, nr 68, s. 445); rozporządzenie o nieniemieckim sądownictwie w Okręgu Galizien (Galicja) i o przejęciu wymiaru sprawiedliwości na byłych sowieckich częściach obszarów z dnia 19 października 1942 roku (Dz.RGG, nr 91, s. 653–655). Więcej na ten temat A. Wrzyszczyk, *Odrębności ustrojowo-prawne dystryktu Galicja w Generalnym Gubernatorstwie (1941–1944)*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie — idee — prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003.

⁴⁸ ANK, Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950, sygn. 223, brak paginacji, pismo kierownika Sądu Apelacyjnego we Lwowie z 8 grudnia 1942 roku do kierownika Sądu Apelacyjnego w Krakowie w sprawie egzaminów sędziowskich w dystrykcie Galicja.

⁴⁹ APL, Sąd Apelacyjny w Lublinie 1918–1939, sygn. 13/5, brak paginacji, pismo kierownika Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Gubernatora Dystryktu Warszawskiego z 30 czerwca 1943 roku do kierowników sądów apelacyjnych w Krakowie, Lublinie, Lwowie i Radomiu w sprawie zbioru orzeczeń Sądu Apelacyjnego w Warszawie.

w Krakowie tezy opracowywane były na podstawie wydanych prawomocnych orzeczeń. Apelacja warszawska wyróżniała się faktem wydawania kwartalnych zbiorów orzecznictwa zawierających orzeczone tezy prawne i opinie prawne na zadane sądowi apelacyjnemu pytania prawne. Ważny aspekt miała możliwość zadawania pytań prawnych do Biura Orzecznictwa w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie o orzecznictwo sądowe. Wśród podmiotów, które mogły skierować takie pytanie, znalazły się także organy administracji. Wśród opublikowanych opinii prawnych wiele stanowiło odpowiedzi na pytania kierowane przez Wydział Sprawiedliwości w Urzędzie Szefa Dystryktu Warszawskiego. Dotyczyły one wątpliwości związanych nie tylko z interpretacją polskich przepisów prawnych, ale również z prawem sowieckim⁵⁰. W zeszycie 1 za miesiące kwiecień i maj 1941 roku znajdowały się pisemne odpowiedzi na pytania prawne skierowane do Biura Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Warszawie przez dystryktowy wydział sprawiedliwości: „Czy ustawa z 27.01.1922 r. o nieobecnych i zaginionych (Dz.U. Poz. 87) obowiązywała na terenie m. Wołkowyska?”⁵¹; „Czy ZSRR wystawia świadectwa tej treści, że przewidziane w prawie ojczystym osoby, chcące wstąpić w związek małżeński, przeszkody małżeństwa nie stoją na przeszkodzie zawarciu małżeństwa na terenie ZSRR?”⁵²; „Jakie dokumenty winny być przedstawione przy rejestracji małżeństwa w ZSRR?”⁵³. Na marginesie zaznaczyć należy, że kwestie związane z prawem małżeńskim na terenach okupowanych przez ZSRR sprawiały dużo problemów niemieckim urzędnikom⁵⁴. Tematyka pytań oraz data ich zadania pozwalają postawić tezę, że władze niemieckie chciały, poprzez zasięgnięcie opinii prawnych polskiego sądu, przygotować się prawnie do sytuacji związanej z atakiem na ZSRR i przyszłej okupacji sowieckich terenów.

Rozwiązania przyjęte w sądach apelacyjnych w Radomiu i Lublinie miały dosyć podobny charakter. W obu sądach za prowadzenie księgi tez prawnych

⁵⁰ APL, Sąd Apelacyjny w Lublinie 1918–1939, sygn. 13/5, brak paginacji, zbiory tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

⁵¹ Miasto Wołkowysk w czasie II Rzeczypospolitej należało do województwa białostockiego, zadane pytanie jest jednak o tyle zasadne, że moc obowiązująca wspomnianej ustawy — Ustawa z dnia 27 stycznia 1922 roku w przedmiocie zmiany i uzupełnienia niektórych przepisów obowiązujących w b. Królestwie Polskiem kodeksu cywilnego z 1825 roku oraz ustawy postępowania cywilnego, dotyczących nieobecnych i zaginionych (Dz.U. Nr 11, poz. 87) została rozciągnięta na te tereny dopiero Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 15 maja 1922 roku o rozciągnięciu mocy obowiązującej ustawy z dnia 27 stycznia 1922 roku o nieobecnych i zaginionych na województwa: nowogrodzkie, poleskie i wołyńskie oraz na powiaty: białowieski, bielski, białostocki, grodzieński, sokólski i wołkowyski województwa białostockiego (Dz.U. Nr 43, poz. 360). W latach 1939–1941 Wołkowysk znajdował się pod okupacją sowiecką i był miejscem przetrzymywania polskich jeńców wojennych z września 1939 roku. Zob. Archiwum Państwowe w Lublinie, Sąd Apelacyjny w Lublinie 1918–1939, sygn. 13/5, brak paginacji, zbiory tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie.

⁵² *Ibidem*, brak paginacji.

⁵³ *Ibidem*, brak paginacji.

⁵⁴ A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 371.

odpowiedzialna była kancelaria kierownika sądu. W obu sądach istniała też oddzielna procedura uchwalania tez prawnych. W lubelskim sądzie apelacyjnym odbywała się ona na innym etapie postępowania. Mianowicie jeżeli w trakcie rozpatrywania sprawy ujawniło się zagadnienie prawne wymagające wyjaśnienia, Sąd Apelacyjny w Lublinie uchwalał tezę prawną w oddzielnej procedurze, przed wydaniem prawomocnego orzeczenia w danej sprawie, przy czym uchwalenie tezy mogło nastąpić w poszerzonym składzie. W radomskim sądzie zaś tezy były sporządzane dopiero na podstawie wydanych orzeczeń. W apelacji radomskiej, podobnie jak w apelacji krakowskiej, nie przewidziano możliwości zadawania sądowi apelacyjnemu pytań prawnych. Odmienne uregulowaną tę kwestię w apelacji lubelskiej — do Sądu Apelacyjnego w Lublinie z pytaniami prawnymi mógł wystąpić szeroki krąg podmiotów, obejmujący oprócz wszystkich sądów podległych Sądowi Apelacyjnemu w Lublinie także komorników, notariuszy i wydziały hipoteczne.

Zasady prawne Sądu Najwyższego a tezy prawne sądów apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie

Przepisy dotyczące instytucji tez prawnych sądów apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie nie były bezpośrednim przyjęciem rozwiązań dotyczących zasad prawnych Sądu Najwyższego. Na pewno nie można też uznać, że tezy prawne sądów apelacyjnych w GG miały taki sam charakter jak zasady prawne Sądu Najwyższego. Zasady prawne Sądu Najwyższego były bowiem uchwalane w specjalnej, oddzielnej procedurze w powiększonym składzie w odpowiedzi na konkretne pytanie skierowane przez skład orzekający. Jedynie w sądach apelacyjnych w Lublinie i Radomiu zaobserwować można pewne elementy konkretnych pytań prawnych skierowanych przez składy orzekające do powiększonych składów. Zasady prawne Sądu Najwyższego miały także względnie wiążący charakter dla składów orzekających Sądu Najwyższego. Tezy prawne sądów apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie nie miały takiego charakteru. Skład orzekający sądu apelacyjnego w żaden sposób nie był związany wcześniej wydaną tezą.

Podobny był jednak cel obu porównywanych instytucji — wyjaśnianie zagadnień i wątpliwości prawnych, a przez to ujednoczanie orzecznictwa. Dlatego też, podobnie jak w praktyce przedwojennej, w GG istotne znaczenie miało przesyłanie wydanych tez nie tylko do wszystkich sądów w apelacji, ale również do sądów apelacyjnych w innych dystryktach. W ten sposób realizowano aspekt informacyjny i przez to ujednoczający orzecznictwo sądowe. Ważna różnica między tezami prawnymi a orzecznictwem Sądu Najwyższego polegała na dopuszczeniu w Generalnym Gubernatorstwie do wydawania tez prawnych na podstawie prawomocnych orzeczeń wydanych przez sądy okręgowe.

Pomimo że tezy prawne sądów apelacyjnych w GG nie stanowiły takiej samej instytucji jak zasady prawne Sądu Najwyższego, to w przyjętych w GG rozwiązaniach inspirowano się przedwojennymi regulacjami dotyczącymi szeroko pojętego ujednoczenia orzecznictwa sądowego. Tezom prawnym w GG blisko było bowiem do tez ustalanych przez skład orzekający SN na podstawie § 61 regulaminu SN. Przy czym w odniesieniu do każdego z sądów apelacyjnych w GG wskazać można na określone różnice, na przykład w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w okresie GG to biuro orzecznictwa opracowywało tezę, przed wojną to skład orzekający Sądu Najwyższego formułował tezę prawną.

Podobnie jak w przepisach dotyczących Sądu Najwyższego w dwóch sądach apelacyjnych w GG w Lublinie i w Warszawie przyjęto możliwości skierowania przez określony krąg podmiotów pytań prawnych do sądu. Pytania kierowane do sądów w GG miały jednak odmienny charakter. Podobieństwo z abstrakcyjnymi pytaniami prawnymi wykazuje rozwiązanie przyjęte w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie, w którym biuro orzecznictwa na pytanie kierownika Sądu Apelacyjnego w Warszawie udzielało odpowiedzi w zakresie wyjaśnień dotyczących przepisów prawnych. W obu sądach apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie dopuszczono także możliwość, aby określony krąg podmiotów, zwłaszcza wszystkie sądy w apelacji, mógł zwrócić się o rozstrzygnięcie kwestii prawnej, co niewątpliwie miało szerszy zakres niż przyjęte w art. 41 § 1 u.s.p. kryterium „wyjaśnienia przepisów prawnych”.

Podsumowanie

W Generalnym Gubernatorstwie w każdym z sądów apelacyjnych funkcjonowała oddzielna i odmienna od pozostałych sądów procedura wydawania tez z orzeczeń. Potwierdza to, że sądownictwo polskie (nieniemieckie) poprzez poddanie nadzorowi władz dystryktowych w GG różniło się w poszczególnych dystryktach. We wszystkich dystryktach wspólny był jednak cel, który miał być zrealizowany — wyjaśnianie wątpliwości i ujednoczenie orzecznictwa sądów. Wprowadzenie do ustroju sądownictwa takiego rozwiązania było zlecone przez Kurta Willego, kierownika Głównego Wydziału Sprawiedliwości w Rządzie Generalnego Gubernatorstwa. Instytucja ta miała wypełnić brak w ustroju sądownictwa Sądu Najwyższego i jednej z jego najważniejszych ról — wykładni prawa w celu ujednoczenia orzecznictwa.

Pomimo podejmowanych prób ze strony sądownictwa polskiego (nieniemieckiego) władze niemieckie nie zgodziły się na utworzenie jednego biura orzecznictwa dla całego GG. Utworzono w ten sposób zdecentralizowany system ujednoczenia orzecznictwa. Mogło to doprowadzić do pojawienia się odmiennych od siebie linii orzeczniczych pomiędzy poszczególnymi sądami apelacyjnymi. Do tego typu sytuacji starano się w GG jednak nie dopuszczać poprzez rozsyłanie tez

prawnych do pozostałych sądów apelacyjnych. W GG biuro orzecznictwa zostało utworzone wyłącznie w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie, które publikowało co kwartał „Zbiory tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie”. Jednym z zadań tego biura była także opieka nad zbiorem przedwojennych orzeczeń Sądu Najwyższego. Tezy prawne sądów apelacyjnych w GG miały wyłącznie charakter opiniodawczy i informacyjny, będąc wyłącznie fachowymi opiniami sądu najwyższej instancji. Nie wiązały one sądów niższych instancji, z wyjątkiem sytuacji, gdy teza prawna wydana została na tle konkretnej sprawy. Tezy prawne, w każdym z dystryktów, wydawane były nie tylko na podstawie orzeczeń sądów apelacyjnych, ale dopuszczano także możliwość ustalenia przez sąd apelacyjny tezy prawnej na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu okręgowego. W dwóch sądach apelacyjnych — w Lublinie i Warszawie — dopuszczono też obok tez prawnych do wydawania opinii na zadane pytania dotyczące kwestii prawnych.

Przeprowadzona analiza wykazała, że tezy prawne w GG nie były, przede wszystkim w odniesieniu do kwestii proceduralnych, jednolite z orzecznictwem, zwłaszcza z zasadami prawnymi, Sądu Najwyższego w okresie przedwojennym. W zastosowanych w GG rozwiązaniach czerpano jednak z przedwojennej praktyki Sądu Najwyższego. Przede wszystkim w zakresie formułowania tez, sporządzania uzasadnień, wydawania zbioru orzeczeń czy prowadzenia księgi tez prawnych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Narodowe w Krakowie
Sąd Apelacyjny w Krakowie 1919–1950: 31; 223.
- Archiwum Państwowe w Lublinie
Sąd Okręgowy w Lublinie 1939–1944
Sekretariat Prezydialny (seria 1): 63.
Sąd Apelacyjny w Lublinie 1918–1939
Kancelaria Prezesa 1939–1944 (seria 13): 5.
- Archiwum Państwowe w Radomiu
Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945: 4–5.
- Archiwum Państwowe w Warszawie
Sąd Okręgowy w Warszawie 1917–1944: 9.

Źródła prawa

- Ustawodawstwo polskie
Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 listopada 1932 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu prawa o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn. Dz.U. z 1932 r. Nr 102, poz. 863).

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 1 grudnia 1932 roku — Regulamin Sądu Najwyższego (tekst jedn. Dz.U. Nr 110, poz. 911).
- Ustawodawstwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie
- Rozporządzenie o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 26 października 1939 roku (Dz.RGGOP, nr 1).
- Rozporządzenie o sądach specjalnych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 15 listopada 1939 roku (Dz.RGGOP, nr 6).
- Rozporządzenie o przejściu spraw prawnych w sądownictwie niemieckim i polskim z dnia 19 lutego 1940 roku (Dz.RGGOP, cz. I, nr 13).
- Rozporządzenie o sądownictwie niemieckim w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 19 lutego 1940 roku (Dz.RGGOP, cz. I, nr 13).
- Rozporządzenie w sprawie odbudowy wymiaru sprawiedliwości w okręgu Galizien (Galicja) z dnia 1 sierpnia 1941 roku (Dz.RGG, nr 68).
- Rozporządzenie o wprowadzeniu legitymacji dla osób pochodzenia niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 29 października 1941 roku (Dz.RGG, nr 104).
- Rozporządzenie o nieniemieckim sądownictwie w Okręgu Galizien (Galicja) i o przejściu wymiaru sprawiedliwości na byłych sowieckich częściach obszarów z dnia 19 października 1942 roku (Dz.RGG, nr 91).

Literatura

- Bereza A., *Sąd Najwyższy w latach 1945–1962. Organizacja i działalność*, Warszawa 2012.
- Czerwiński A., *Ustrój Sądów Powszechnych wedle rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Dz. Ust. Nr. 12, poz. 93*, Lwów 1928.
- Graver H.P., *Judges Against Justice: On Judges When the Rule of Law is Under Attack*, Berlin-Heidelberg 2015.
- Graver H.P., *Why Adolf Hitler Spared the Judges: Judicial Opposition Against the Nazi State*, „German Law Journal” 16, 2018, nr 4.
- Jastrzębski R., *O stu latach Sądu Najwyższego (1917–2017)*, „Palestra” 2017, nr. 4.
- Kondratowicz I., „Zasady prawne” w orzecznictwie Sądu Najwyższego, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1937, nr 2.
- Majer D., „Non-Germans” under the Third Reich. *The Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe, with Special Regard to Occupied Poland, 1939–1945*, Lubbock, Tx 2013.
- Malec D., *Sąd Najwyższy w latach 1917–1939*, [w:] *Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Historia i współczesność*, red. A. Korobowicz, Warszawa 2007.
- Pietrzak M., *Sąd Najwyższy w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 33, 1981, z. 1.
- Sobolewski K., Laniewski A., *Kodeks postępowania karnego*, Lwów 1933.
- Stefański R.A., *Instytucja pytań prawnych do Sądu Najwyższego w sprawach karnych*, Kraków 2001.
- Sworzeń M., *Sądownictwo polskie w Generalnym Gubernatorstwie*, „Prawo i Życie” 1987, nr 40.
- Sworzeń M., *Sędziowie w podbitym kraju. Oficjalne sądownictwo polskie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*, „Zeszyty Historyczne” 1999, z. 128.
- Szarycz J., *Sędziowie i sądy w Polsce w latach 1918–1988*, Warszawa 1988.
- Szmulik B., *Sąd Najwyższy w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2008, nr 5.
- Wrzyszc A., *Nadzór niemiecki nad sądownictwem polskim w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi*

Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin, ks. 2, Białystok-Katowice 2010.

Wrzyszc A., *O organizacji okupacyjnego sądownictwa polskiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Zeszyty Majdanka” 14, 1992.

Wrzyszc A., *Odrębności ustrojowo-prawne dystryktu Galicja w Generalnym Gubernatorstwie (1941–1944)*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie — idee — prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003.

Wrzyszc A., *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008.

Źródła internetowe

Lityński A., *Historia Sądu Najwyższego*, <http://www.sn.pl/osadzienajwyzszym/sitepages/historia.aspx> (dostęp: 4.01.2020).